

מבוא

מנהגי הנישואין של תושבי פקיעין — דרוזים, נוצרים, מוסלמים ויהודים — דומים מאוד ואף זהים לעתים. אמנם הדברים הנאמרים כאן תקפים גם בכפרים רבים אחרים בגליל אך ייחודה של פקיעין הוא בכך שבה נפגשים ונכחנים מנהגיהם של בני ארבע הדתות. למעט הטקסים הדתיים והחתונה הדתית אצל הדרוזים, מראה עבודת השדה שערכתי על דמיון והקבלה, מעין פולקלור פקיעיני, אחיד והומוגני כמעט.

תופעה זו יש ליחס, ככל הנראה, ליחסי השכנות הטובים שקישרו בין תושבי המקום במשך הדורות, ולהדריות והלכידות החברתית-פולקלוריסטית ביניהם במישור זה, שאותה ממשיכים לטפח עד עצם ימינו אלה.

בעבודתי נעזרתי במסרנים רבים המייצגים את כלל אוכלוסיית פקיעין המגוונת, ומפי מסרנים אלה אשר 'חיו' ו'ממשיכים לחיות' פולקלור זה שאבתי ודליתי מידע רב, ערכים ואוצרות פולקלור.

בשנים האחרונות חלו אמנם שינויים אחדים במנהגים ובטקסים, בגלל סיבות כלכליות, חברתיות, ותהליכי עיור ותיעוש שפקדו את המקום, ובעקבות זאת נעלמו מוטיבים שונים (כגון קיצור ימי השמחה משבוע ליממה אחת, ועוד), ומוטיבים חדשים חדרו לפקיעין, נתאזרחו ונתאקלמו בה (כהזמנת תזמורת מן העיר, במקום ה'חרוזים' הטיפוסיים, או בתחום רכישת בגדי הכלה וכו'). ברם, מוטיבים אלה מהווים חלק מזערי, בטל בשישים, לעומת עושר המנהגים ושפע הטקסים הממשיכים להתקיים עד לימינו אלה ממש. הנישואין ממשיכים להוות את אחד ה'משברים' החשובים ביותר במחזור חיי האדם

* מאמר זה הוא עיבוד של פרק מתוך 'פקיעין וסביבתה באספקלריא של הפולקלור' חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1980 [להלן: חדאד, פקיעין]. החיבור כולל סקירה היסטורית, גיאוגרפית ואתנית על פקיעין ותושביה — היהודים, המוסלמים, הנוצרים והדרוזים — וכן פרקים על הפולקלור השמיעתי שלה (סיפורים ואגדות, פתגמים, שירים וכו'), על הפולקלור החשיבתי (אנתרופולוגיה תרבותית הכוללת אמונות, מנהגים וטקסים הקשורים במחזור חיי האדם ובמחזור השנה ומתרכזים סביב ה'משברים' שבהם) ועל הפולקלור החזותי (אתנולוגיה, הכוללת תעשיות ומלאכות עממיות, תלבושות, ריקודים ומחולות, משחקים, כלי-עבודה, כלי-בית, כלי-פולחן ותשמיעי-קדושה וכלים טקסיים אחרים) של כל תושבי פקיעין במחצית הראשונה של המאה העשרים. לעניין ההגדרות של סוגי הפולקלור ראה: ד' נוי, ערך 'פולקלור', אנציקלופדיה למדעי החברה, ד, תל-אביב 1968, טורים 597-613; הנ"ל, צורות ותכנים בסיפור העממי, ירושלים תשל"ו, עמ' 1; D. Dundes, *The*;

בפקיעין.¹ האלמנטים שעודם דומיננטיים בהם הם: השותפות, האספקט הכלכלי, הפרייה והרבייה, והרצון בהמשכות, בהישארות ובהישרדות. טקסי הנישואין הממשיכים להיערך בפקיעין, משקפים אלמנטים אלה ומבטאים אותם היטב.

האירושין

כיצד משדכין

הברכה השכיחה ביותר בכפר היא 'בְּפֶרְחֶתְךָ', שמשמעותה — 'בְּשִׁמְחֶתְךָ', ו'השמחה' הינה שם נרדף לחתונה. בכרכה זו מברכים את כל הילדים והרווקים, ואילו לנשואים אומרים 'בְּפֶרְחֶת אֵוִלְאֲדָךְ', כלומר 'בְּשִׁמְחֶת יְלָדֶיךָ', כי שמחת הנישואין היא הטקס החשוב ביותר בחיי האדם. זוהי נקודת-מעבר משלב של ילדות ופריקת-עול לשלב של הפיכה לראש-משפחה, קבלת עול ונשיאה באחריות, והכול מצפים ליום זה בכליון עיניים. יש שילדה פלונית 'מובטחת' להינשא לפלוני, מייד לאחר לידתה, ושניהם נחשבים כ'בני-זוג' עד שיגיעו לפרקם.² וקורה שרק מעט מן ה'מובטחים' נישאים באמת, כי רובם רואים בעצמם מין אחים, שקשרי הנישואין אסורים עליהם, כי נישואי אחים, דודות ודודניות, אחיינים ואחייניות אסורים בתכלית האיסור.³

הבת אינה מחפשת בן-זוג (לפחות להלכה), שכן זו משימתו של הבן. כשמגיע הבן לפרקו, הכול מתחילים לחשוב ולהרהר בנערה שיאה לו לארש. כל בני המשפחה נוטלים חלק בהתייעצויות, הסמויות על-פי רוב, מעלים הצעות ומזכירים מועמדות. הגורמים המנחים בבחירת הכלה הם:

א. העדפת קרובת-משפחה. בחברה שבה הנישואין האנדוגאמיים הם בבחינת מצווה שאין לעבור עליה, הדבר היה בבחינת 'חוק' ו'חובה'.⁴ הכוונה היא שקרובת-משפחה תתייחס באופן נאות יותר להורי בעלה ותכבד אותם יותר מאשה זרה. זאת בנוסף לאספקט הכלכלי המונח ביסודם של הנישואין בכלל,⁵ כי אשה מן המשפחה תשמור על רכוש המשפחה שלא יעבור לעולם לידי זרים. העדפת קרובת המשפחה מצאה לה ביטוי בפתגמים השונים, כגון

- 1 על ה'משברים' ראה: A. Van-Gennep, *The Rites of Passage*, Chicago 1972 [להלן: גנפ, טקסים]. המשברים הם: לידה, התבגרות, נישואין, בלי או בלות (גיל העמידה) ומוות. ל'משברי' ההתבגרות ובלתי-בלות (גיל העמידה) אין כמעט שום טקסים בפקיעין.
- 2 חדאד, פקיעין, עמ' 167.
- 3 ראה: ז' ג'ון, אֶלְ-זִוּאג' נמוקאנְתוּהוּ בְּקִנְאִין אֶלְ-עֵאֵלִם (הנישואין והשוואתם בחוקי העולם), צידון-ביירות (ללא ציון תאריך ההוצאה), עמ' 5.
- 4 ראה: ז' חטב, תְּטוּוּר בְּנֵי אֶלְ-אִיסְרָה אֶלְ-עֶרְבִיָּה (התפתחות מבנה המשפחה הערבית), ביירות 1976, עמ' 19.
- 5 ראה: גנפ, טקסים, עמ' 119. Y. Ginat, *Women in Muslim Rural Society*, New Brunswick, N.J., 1982, וראה גם: ג' קרסל, פרטיות מול שבטיות, תל-אביב, תשל"ו.

'החיטה הפסולה שלנו עדיפה על החיטה הטובה של הזולת'; 'בן דודה (אחי אביה) של הכלה יוריד אותה מעל-גבי הסוס המוביל אותה לבית חתנה'.⁶

ב. נישואי-שווים. בני מעמד חברתי או כלכלי מסוים יבקשו להשתדך עם בני אותו מעמד חברתי או כלכלי. אם בכפר עצמו אין בת-זוג מתאימה, אפשר לחפש בכפרים הסמוכים, שכן המוצא החברתי והמעמד הכלכלי חשובים מאוד, ואין לשדך בן מעמד מסוים לבת מעמד אחר. ייחוס האבות עולה לאין ערוך על המעמד הכלכלי, וקרה שחתנים עשירים רבים נדחו על-ידי אבי כלה רש ואביון, משום שאינם די מיוחסים.⁷ אך לאחרונה השתנה הדבר, והמצב הכלכלי משפיע יותר מאשר ייחוס האבות.

ג. תכונות אישיות. מן הכלה נדרשות תכונות כיופי, אופי טוב, נימוסים, לשון נקייה ('פה מפיך מרגליות'), שם טוב, צניעות, וכמובן — היותה בת למשפחה טובה והגונה. לעתים רחוקות החתן הוא שמציע את המועמדת ונוקב בשמה, בסודי סודות (הוא לוחש זאת בחשאי, בדרך-כלל לאמו), ומשפיע בעקיפין על תהליך הבחירה.

אחרי שהמשפחה סומכת ידה על הבחירה הראשונית, פונים לעזרת 'שדכנית חובבת', שהיא בדרך-כלל המיילדת,⁸ או אשה זקנה אחרת המקובלת על המשפחות, היודעת את כל הסודות והרזים; אהבות הכפר נהירות לה, וכן כל ההרפתקאות הסמויות וההתקשרויות הגלויות. 'השדכנית' מתבקשת לגשש אצל הכלה היעודה תחילה, ואחר-כך אצל משפחתה, כדי לדעת איך יגיבו. גם חברה, אחות או סתם קרובת-משפחה צעירה יכולות לשמש כשדכנית, שכן צעירה זו קשורה ברגיל עם הכלה בקשרי ידידות כלשהם.

כאשר מביעה הכלה המועמדת הסכמה (במקרים אלה השתיקה נחשבת כהסכמה, כי הכלה שותקת מבושה), עורכים הורי החתן ביקור-נימוסין אצל הורי הכלה המיועדת, המהווה 'פריצת דרך' וראשית התהליך, כפרט אם לא היו ביניהם יחסים תקינים בעבר. הביקור נושא אופי נימוסי בלבד ובסופו נוהגים להזמין את המארחים להחזיר ביקור. אפשר שבמהלכו ירמוזו האורחים על כוונתם, אולם אלה יהיו רמזים דקים בלבד. הביקור הבא הוא 'ביקור-עבודה' ממש ובו פונים האורחים למארחים, הורי הכלה, בנוסחאות קבועות ומגובשות המביעות את רצונם 'להתקרב אליהם' ולהתכבד בכבודם. המארחים קולטים את המסר ועונים בדברי נימוסין סתמיים, ולפעמים מדברים גלויות בעניין. תהא אשר תהא צורת הדיבור, הורי הכלה מבקשים אורכה ושהות כדי לדון בדבר ולהתייעץ, ומבטיחים להשיב דבר.

אם חלפו ימים והתשובה לא נתקבלה, עורכים הורי החתן ביקור נוסף. לעתים הם נדחים, ואז מנסים להשפיע בכל מיני אמצעים, החל בדברי כיבושין וכלה בשיגור משלחות נכבדות לחלות את פני אבי הכלה; מפתים אותו במוהר⁹ ומבטיחים הרים וגבעות. כמשך ימים אלה הומה בית הורי הכלה ככוורת. הם דנים בינם לבין עצמם ועם קרוביהם כשידוך המוצע: סוקרים את תולדות יחסיהם עם משפחת החתן, בודקים בקפידה את עברה וחוקרים אם אחד הקרובים חפץ בבתם ואזי עדיף הוא על-פני האחרים. בדרך-כלל הורי הכלה הם שמחליטים

6 ניתוח מפורט של הפתגמים מובא אצל חדאד, פקיעין, עמ' 112.

7 השווה: א' פריחה, חצ'ארה פי טריק אל-זנאל (תרכות בדרך אל ההיעלמות), ביירות 1957, עמ' 153-154.

8 על תפקידה של המיילדת ועל מעמדה החברתי ראה: חדאד, פקיעין, עמ' 154-155.

9 ראה: ג'מ קרסל, 'המוהר' — בחינה חוזרת, המורח החדש, כו (1976), עמ' 203-231.

בעצמם, ושאר הפעילות נושאת אופי רשמי בלבד. אך לעתים הם אכן נשמעים לדעת המשפחה (המורחבת) ודוחים או מקבלים את השידוך. לכלה עצמה אין דעה בעניין, רק במקרים נדירים 'יקראו לנערה וישאלו את פיה'. בני המשפחה לא יתביישו לטעון שהיא היא הרוחה את החתן, למרות שהיא ממלאת, בעל-כורחה, אחר פקודותיהם, והם מאלצים אותה להינשא למישהו אחר, דבר הגורם מאוחר יותר לגירושין, לבריחה או לחטיפה ואף להתאבדות.

אם ההצעה נתקבלה והורי הכלה הסכימו לשידוך, מתחילים בהכנות קדחתניות לאירושין.

תנאי האירושין והטקס

'ראשית חכמה — סיכום התנאים', כי 'האבן הטמונה — תשבור את המחרשה' — יטענו בני פקיעין — ו'מה שנראה — אור הוא', כלומר כדי להימנע מעימותים ומריבות בעתיד, מסכמים תחילה את התנאים, דהיינו המוהר.

'המוהר במובנו המקובל, כלומר השלשת כספי החתן לכיסו של אבי הכלה, אינו נפוץ בחברה הדרוזית' אומר סלמאן פלאח בספרו 'תולדות הדרוזים בישראל', ומוסיף: 'אמנם קשה לומר שאין בכלל מוהר אצל הדרוזים...'. ומדגיש שהמוהר אסור בחברה הדרוזית מבחינה דתית ומבחינה חברתית, אך ישנם מעטים שמנצלים מצב זה ומקבלים מוהר במובנו המכוער... דוגמאות של התמרמרות של צעירים על כי נדרשים מהם סכומי מוהר מופרזים שאין ביכולתם לשאת אף נתפרסמו בעיתונים.¹⁰ המוהר נועד לסייע לזוג הצעיר לבנות את עצמו, להכין את ביתו ולהתבסס מבחינה כלכלית, אך הורים רבים אינם נרתעים מלשלשל חלק נכבד ממנו לכיסיהם.

דומה המצב באיסלם; גם אם שייך המוהר לאבי הכלה, הרי 'מעניקים ממנו לכלה כדי שתרכוש בגדים, תכשיטים ומטלטלים, כהוספה לדברים המוטלים על החתן'.¹¹ יהודי פקיעין לא היו שונים משכניהם בעניין המוהר. כך, למשל, 'יוסף שולח את אבד-שלמה לבקש לו את ידה של חילוה ועונים לו: חביב עלינו מאד בן-שארנו, אך עלינו לקבוע מוהר רב, כסכום הנדרש מכל בן הבא לרכוש לו נערה, היש בידו של הבחור כך וכך שקלים?'.¹² גם הנוצרים צריכים לתת מוהר, אך מוהר זה מתבטא ברכישת שמלות, תכשיטים, מטלטלים וריהוט לבית. אבי הכלה עוזר על-פירוב במימון הרכישות, והוצאותיו מגיעות לעתים קרובות למחצית הסכום הכולל ואף יותר!

במוהר יש להבחין בין 'מוהר מידי' לבין 'מוהר דחוי'. הראשון משולם מייד עם האירושין או ערב הנישואין, ואילו השני הוא התחייבות בכתב (מעין כתובה), שבה מתחייב החתן לשלם לאשתו סכום-כסף, או כותב על שמה חלקת-אדמה, מטע-זיתים או בית-מגורים. המוהר הדחוי מיועד להבטיח את עתידה הכלכלי של האשה, במידה שבעלה ימות וקרוביו יבקשו לרשת אותו (בטרם יזכה להוליד ילדים), או במידה שהיא תגורש על לא עוול בכפה. אחרי סיכום עניין המוהר, קובעים יום שבו יסעו לעיר כדי לקנות את הפריטים הדרושים. כבודה גדולה הכוללת את ההורים (משני הצדדים) ולפעמים גם קרובים אחרים נוסעת אל

10 ס' פלאח, תולדות הדרוזים בישראל, ירושלים 1974, עמ' 114 [להלן: פלאח, הדרוזים].

11 מ' מיוחס, הפלחים, ירושלים תרצ"ז, עמ' 61. [להלן: מיוחס, הפלחים].

12 ר' אלפר, אנשי פקיעין, תל-אביב 1960, עמ' 22.

העיר, והם קונים תכשיטי-זהב שסוכם עליהם, מספר מסוים של שמלות (או בדים), זוגות ועליים אחדים, מטפחות-ראש ותמרוקים. אם מועד האירושין נקבע ליום סמוך, קונים גם ממתקים לכיבוד האורחים והמוזמנים. בשוכם לכפר ממהרת הכלה למלאכת הכנת שמלת אירושה. היא מטילה את המלאכה על תופרת מקומית או על אחת הקרובות הבקיא במלאכת התפירה. מועד האירושין נקבע ליום השבתון השבועי — ישי אצל הדרוזים והמוסלמים, וראשון אצל הנוצרים,¹³ ובדרך-כלל בוחרים בעונה חקלאית 'מתה', כדי שהכול יוכלו להשתתף בשמחה. במישור החילוני אין שום הבדל כמעט בין העדות השונות שבפקיעין באשר לאירושין, אותם הטקסים נהוגים אצל כולן. אך הדבר שונה במישור הדתי. 'העאקל' — הלא הוא הדרוזי הדתי — 'חייב להימנע מלכוא לכל מקום בידור או שעשוע כגון: קולנוע, בית קפה או אפילו חתונה שבה רוקדים ומזמרים, אסור לו. לאיש הדת, כמובן, לרקוד או לזמר בכל תנאים שהם'.¹⁴ טקסי האירושין הדרוזיים הם לכן דתיים בלבד, ללא כל גילויי 'שמחה', כמו שירה וריקודים. בני המשפחה מזמינים את הקרובים והמכרים ופונים לבית הורי הכלה בשעה היעודה. אותה עת שוהה הכלה עם חברותיה בחדר אחר בבית הוריה, או שהיא מוזמנת לבית קרובי-משפחה שם שוהות הבנות. החתן נשאר בבית, ואל לו להראות פניו כאן; הזקנים והמכובדים הם שבאים. אחרי שמגישים להם כיבוד קל (קפה וממתקים שהובאו לעתים מראש על-ידי הורי החתן), פונה המכובד ביותר שבחבורה לאבי הכלה ומבקש את ידה בצורה רשמית (שהרי הכול כבר סוכם ב'מגעים ישירים' קודמים). אבי הכלה שואל לדעת קרוביו הנוכחים, ומחליטים לשאול את פי הנערה. שני גברים יוצאים אליה להביא את 'הסכמתה'. האחד הוא 'מיופה-כוח' (מילולית: 'סוכן') שלה, והשני הוא עד המעיד כי היא הסכימה לשידוך בנוכחותו, וייפתה את כוחו של ה'סוכן' לייצג אותה בטקס. ה'הסכמה' מתקבלת; אבי הכלה וקרוביה מברכים את אבי החתן וכל הקהל עונה אחריהם ומברך גם הוא. 'סוכן' הכלה ו'סוכן' החתן לוחצים ידיים וקוראים את ה'פאָתָּה' (הפרק הפותח של הקוראן), בהנחייתו של כהן הדת, הלא הוא ה'אימאם'.¹⁵ אבי החתן מוסר ל'אימאם' את המוהר המוסכם, וזה מעבירו לידי אבי הכלה, וזהו ה'עיקד', כלומר 'קשר הנישואין' (הכתובה או שטר הקידושין).

אם אחד מבני הזוג טרם הגיע לפרקו, או שטרם מלאו לו השנים הקבועות בחוק האזרחי — דוחים את עריכת ה'עיקד', כי עריכתו מציינת נישואין רשמיים שלמים כלפי החוק והחברה.

אחרי עריכת ה'עיקד' מוגש הכיבוד, סוגים שונים של ממתקים (לפי המעמד החברתי והיכולת הכלכלית), והמוזמנים מברכים וחוזרים הביתה. הדבר דומה אצל המוסלמים; הטקס הדתי כמעט זהה, אלא שכאן מתווספת ה'שמחה' — שירה וריקודים — הן אצל הכלה והן אצל החתן.

יוסף מיוחס מתאר את האירושין אצל המוסלמים כך: 'את האירושין נוהגים לעשות בבית הכלה, וסימנם אצל הפלחים המוסלמים תחילת פרעון המוהר, טביחת כבש לכבוד בני המשפחה וקריאת פסוקים ידועים מספר הקוראן'. ומוסיף, לגבי הנוצרים: 'ואצל פלחי

13 יום השבתון בימינו הוא השבת ובה נערכים כמעט כל הטקסים.

14 פלאח, הדרוזים, עמ' 105.

15 לטקס הדתי מצטרפות גם תפילות חרישיות ונוסחים קבועים אחרים.

הנוצרים, הכל כמנהג היהודים, הם שולחים הזמנות אל כל הקרובים והידידים. והכוהן הגדול שבכפר לוקח מקום בראש הקרואים ומברך את הזוג עפ"י נוסחה דתית קבועה.¹⁶ משה סתוי מרחיב את הדיבור על האירושיין, מתאר אותם לפרטי פרטיהם ומדגיש שעריכת סעודה באירושיין היא חלק אינטגרלי של הטקס.¹⁷

אניס פריחה מרחיב גם הוא את הדיבור על האירושיין אצל הדרוזים ומביא את הנוסח המלא של 'שטר הקידושין' שעורך ה'אימאם', שבו מצוינים הפרטים האישיים המלאים של בני-הזוג, של ה'סוכנים' (שהם בכחינת 'עדים') ושל המוהר המיידה והדחוי.¹⁸ מתוך דברי מיוחס שהובאו לעיל עולה, שטקס האירושיין אצל הנוצרים דומה לזה הנהוג אצל היהודים, ואכן יהודי פקיעין לא היו שונים, במישור החילוני, משכניהם.¹⁹ טקס האירושיין אצל הנוצרים חשוב לאין ערוך מאותו טקס עצמו אצל עדות אחרות וזאת, מן הטעם הפשוט: הטקס כולל יסודות ואלמנטים דתיים רבים ההופכים אותו ל'כמעט נישואין', ובנצרות, כידוע, אין גירושין בכלל (להוציא מקרי ניאוף, עקרות או מחלה ממארת).²⁰ הנוצרים מזמינים לטקסי האירושיין שלהם את כל קרוביהם וידידיהם, שכניהם ומכריהם, אפילו מכפרים רחוקים. הם שולחים הזמנות כתובות, אך על-פירוב נוסעים לשם כדי להזמין אישית.

ברכישת הפרטים הדרושים לאירושיין הם דואגים תחילה לטבעות האירושיין, שעליהן ייחרתו השמות של בני הזוג.

מי שידו משגת, נוהג לערוך מסיבת-ערב חגיגית כליל האירושיין, שבה ישירו, ירקדו, יאכלו, ישו ויתהוללו עד השעות הקטנות של הלילה. ביום האירושיין נערכת סעודת-צהריים חגיגית לכל המוזמנים (בפרט אלה שכאו מחוץ למקום), והיום עובר בשירה ובגילויי שמחה שונים.

הכלה אינה שוהה בבית הוריה, אלא בבית קרובים או שכנים אשר הזמינו אותה אליו, ושם מתאספות הבנות לשיר ולרקוד ולהתחכך' בכלה על-מנת ש'תדבקנה' ממנה. בשעה היעודה יוצאים הזקנים, והכומר בראשם, לבית אבי הכלה. הם מתקבלים שם על-ידי קרובי הכלה, וכיבוד של קפה וממתקים מוגש להם. הכומר או זקן מכובד, אם אין כומר, מבקש את יד הכלה עבור החתן באופן רשמי. אביה מתייעץ, פורמאלית, עם קרוביו, ומברכים על הזיווג. שליח רץ לבית החתן, הממתין יחד עם הצעירים הרוקדים ושרים, ומבשר להם על ההסכמה. הם יוצאים בשירה וריקודים,²¹ נושאים מגשים עמוסים סוגים שונים של ממתקים אל בית הורי הכלה. החתן הולך בראש ולידו 'שושביני', ולעתים הוא נישא על כתפיים. אחדים מקרובי הכלה מקבלים את פני הבאים בשירה גם הם, וכולם נכנסים — נדחקים פנימה. בטרם יוגש הכיבוד, מוצגות המתנות קבל עם ועדה; הן מונחות על שולחן, כדי שכולם יראו ויעידו. הכומר עומד ומתפלל ואחר-כך הוא לוקח עמו את החתן ואת אבי הכלה או אחיה (גם

16 מיוחס, הפלחים, עמ' 56-70.

17 מ' סתוי (סטבסקי), הכפר הערבי, תל-אביב תש"ו, עמ' 244-245 [להלן: סתוי, הכפר הערבי].

18 פריחה, חצ'ארה, עמ' 159-160.

19 ראה: י"ט לויןסקי, אנציקלופדיה להווי ומסורת ביהדות, תל-אביב תשל"ו, עמ' 35-36.

20 ראה: א' לחוד, אל-עאדאת נאל-אח'לאק אל-לובנאנייה (המנהגים והמסורות הלבנוניים), ביירות 1953, עמ' 4.

21 ראה: חדאד, פקיעין, עמ' 307-314.

שני חתנים מובלים בסימטאות
הכפר, בליווי קהל רב, לטקס
האירוסין בבתי הכלות

מכון ביהמ"ד יצורים

צעירים אחדים מצטרפים) ויוצאים אל הכלה, שם עונד להם הכומר דווקא (!) את הטבעות, ומסיים בתפילה. הכומר חוזר אל הקהל ואיתו מלוויו (הצעירים מתעקשים לעתים להישאר, כדי ליטול חלק בשירה ובריקודים), ובשובו — מוגש הכיבוד לכולם. הם מברכים ומתפזרים. קורה שצעירים חוזרים לבית החתן בשירה וריקודים, וממשיכים כך עד הערב.

טקס ה'שופה'

טקס ה'שופה' מאורגן כטקס אירושין רגיל, להוציא את הסממנים הדתיים ואת ההזמנות; שכן המשתתפים בטקס האירושין באים מעצמם ל'שופה' מבלי שיוזמנו, כי זו 'חובתם' (למרות שיש גם כאלה המשתמטים ומתחמקים מטקס זה).

בטקס ה'שופה' (שפירושו המילולי הוא 'ראייה') יושבת הכלה בבית הוריה לבושה במיטב בגדיה ועדייה, שהביא החתן היושב בסמוך לה (אצל הנוצרים). מוצגים לפנייה כל המתנות ופריטי הלבוש שהוגשו לה באירושין ומגשים עמוסים מכל טוב. האנשים באים לבית הכלה בשירה וריקודים ועוברים על-פני הכלה והחתן ומברכים אותם 'ברכה ממשית', כלומר משלשלים לידיהם את סכום הכסף המהווה מתנה לזוג הצעיר, או מטילים אותו לתוך 'קופה' המונחת ליד מגשי הכיבוד למטרה זו. הקרובים יושבים ועוקבים בקפידה אחרי סכומי המתנות, (רבים נוהגים לרשום אותם בפנקסים מיוחדים) כי יבוא יום ויצטרכו לפרוע 'חובות' אלה. הגשת המתנות נושאת אופי כלכלי מובהק; לפצות את הורי החתן על הוצאותיהם

הרבות, וכן לעזור לזוג הצעיר בביסוסו מבחינה כלכלית. ון-גנפ רואה בכך אות לאופטימיות, המביא מזל למגישי המתנות.²²

הטקס שמיועד בעיקרו להגשת המתנות, מהווה גם הזדמנות 'לראיית הכלה', כפרט בעדות שאצלן הדבר אינו אפשרי בשעת האירושין עצמם.

מכאן ואילך הופכים החתן והכלה לזוג מאורשים, הקשורים באופן רשמי זה בזו ושמותר להם להתראות, בנוכחות הקרובים כמובן.

בעבר נערכה ה'שופה' שבוע לאחר האירושין. מאוחר יותר החלו עורכים אותה בו ביום, בשעות הערב, ולאחרונה החלו עורכים אותה מייד לאחר טקס האירושין.

למחרת ה'שופה' חייבת הכלה 'לזכור' את חברותיה; היא ממלאה שקיקים קטנים בממתקים ושולחת לכל הרווקות שבכפר (ולפחות למכרותיה, אם הכפר גדול). לחברותיה הקרובות היא שולחת גם מתנות — גרביים, מטפחות-ראש, סיכות וכו' — כדי שהמתנה תשמש סגולה שתחיש את אירושיהן — מנהג ששורשיו הם מאגיים טיפוסיים. אין שוכחים, כמובן, את חלקה של ה'השדכנית', והיא זוכה למתנה היקרה מכולן — שמלה ומטפחת-ראש, ולעתים סכום-כסף כלשהו.

בטרם נפנה לתקופת האירושין, נדגיש כי אלמנים ואלמנות אינם עורכים טקסים כאלה, אלא מסתפקים בטקסים צנועים מאוד המבוססים על האלמנטים הדתיים בלבד, בהשתתפות מספר מצומצם מאוד של קרובי-משפחה.

הנישואין

בין אירושין לנישואין

רבים חושבים כי אלה הם ימי האושר האמיתי בחיי הזוג. כי הרי הדאגה והחרדה של הצעיר או הצעירה, שמא לא יתמזל מזלם ולא ימצאו בני-זוג, כבר מאחוריהם; החשש שמא לא יסכימו ההורים כבר חלף ואיננו; וטרדות הפרנסה, הנשיאה בעול המשפחה וגידול הילדים טרם בא זמנם.

ימים אלה הם גם 'הימים המסוכנים', ימי המריכות והסכסוכים, הגורמים לעתים לפירוק האירושין ולהוצאת שם רע לצעיר או לצעירה.

החיכוכים בלתי-נמנעים בתקופה זו, כי המאורשים שודכו על-פי רצון ההורים או המלצת מכרים, לא הכירו לפני-כן. ההיכרות שלהם היא שטחית, וימי האירושין נועדו לאפשר להם להכיר זה את זה באופן בלתי-אמצעי. לא אחת מרגיש הבחור כי הוליכו אותו שולל, וכי אין זו הבחורה שבה חשק. בעבר ראה אותה מרחוק, מקושטת ומפורכסת, וכעת דרכיה והתנהגותה גלויות לעיניו.

'מבחינה הכלה'²³ אשר אם החתן היתה עורכת בעבר המרוחק יותר לכלה, כמו בקשתה

22 גנפ, טקסים, עמ' 119.

23 ראה: נוי, צורות ותכנים בסיפור העממי, ירושלים תשל"ל, עמ' 188-192. S. Thompson, *Motif Index of Folk-Literature*, Copenhagen-Bloomington 1955-1958, H300-H499

לשבור ולפצח שקדים בשיניה, או בירור יסודי על אודות התנהגותה, הוכחו כבלתי-אמינים, כי הכלה דאגה בעבר להבליט אישיות מצועצעת ומהוקצעת.

הצעירים בגיל זה הם בדרך-כלל פוחזים וקלי-דעת, אינם די בשלים, בייחוד לאור העובדה שמבכרים נישואין בגיל צעיר, וכל דבר מקומם אותם ומרגיזם. גם אילו היו מכירים בעבר, אין ספק שההתקשרות והמפגש התכוף גורמים לתגובות שונות, שהרי המעבר הינו קיצוני. המריבות פורצות לעתים תכופות, וההורים משני הצדדים, ובעיקר הורי החתן, מרגיעים את הרוחות, מלמדים את הצעירים לקח ומוסר, מנסים לפשר ביניהם וליישב את ההדורים, כדי להימנע מפרידה מכאיבה ומבישה. כרם, לא תמיד מצליחים; האירושיין עולים על שרטון, וגאלצים לפרק אותם בלב כבד וברוח נכאה, ומתנחמים בעובדה ש'מוטב כאב של שעה — מאשר סבל לכל החיים'.

לעתים נדירות ביותר, ואחרי תקופת רגיעה ממושכת, מתארש הזוג שוב, בטקס צנוע ביותר, אך אלה בבחינת חריגים נדירים ביותר.

עם פירוק האירושיין, נותרת איבה ועוינות בין המשפחות, הנעלמות אט-אט במשך השנים ('הזמן רופא טוב'), והפצעים מגלידים. אולם בני הזוג לעולם לא ישלימו, והפצע יישאר פתוח בליכס לאורך ימים. פירוק האירושיין אינו דבר של יום-יום. תופעה זו מתארעת מעת לעת, אך אינה מחויבת המציאות. המצב הטבעי הוא שהכול שבעיר-צון וחותרים לקראת הנישואין.

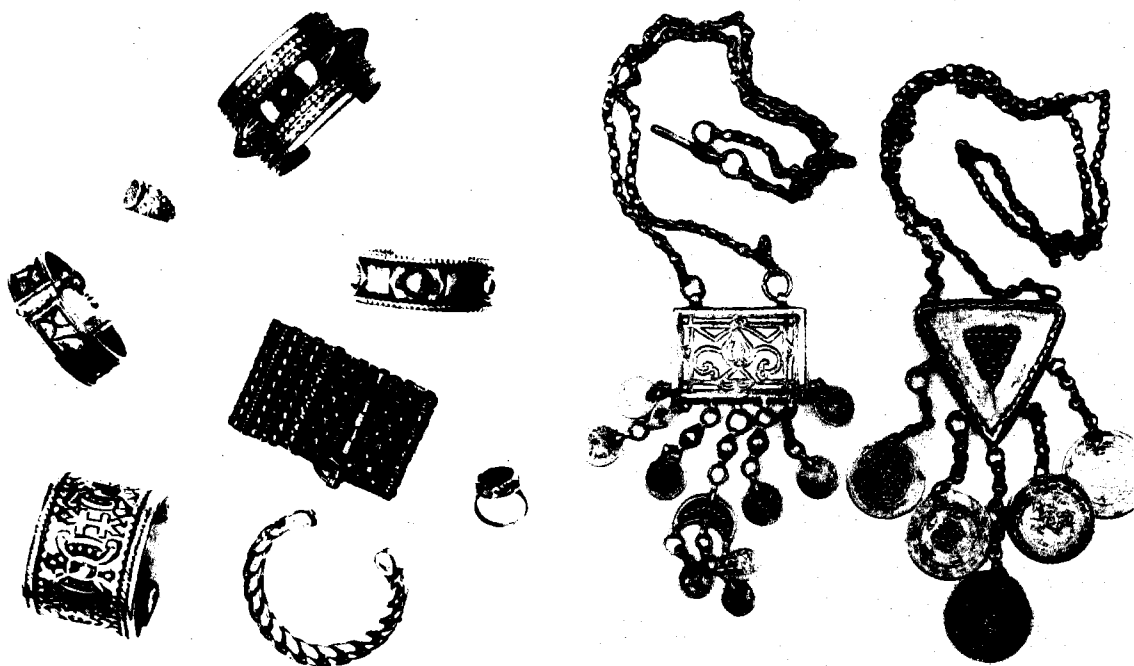
הצעיר מבקר ב'צורה מבוקרת' אצל כלתו, אך תמיד בנוכחות הוריה. הוא אינו נפרז בביקוריו, שמא יימאס ויתבזה, אך ייזהר שלא להדיר רגליו מביקור, מחשש שהדבר ייחשב כ'הכרות מלחמה' וניתוק הקשרים. הביקור עצמו אינו ממושך מדי, והמשפחה מתייחסת אל החתן כאל חלק ממנה. הכלה ממעטת לבקר אצל הורי החתן, 'מחשש שתפגין להיטות יתר אחריו ותיקל בעיניו', וכשהיא מבקרת אצלם, היא עושה זאת בלוויית הוריה.

חובותיו של החתן רבים; עליו לעזור להורי כלתו בכל עבודותיהם ומלאכותיהם, בקציר חטים, מסיק זיתים, קטיף טבק, עבודות הגורן, חטיבת עצים, חרישה וזריעה וכיו"ב. הוא מתחמק מעזרה להוריו כדי לעזור להורי כלתו, על-מנת שישאר קרוב אליה וישהה במחיצתה זמן רב ככל האפשר. חובותיו אינם מצטמצמים לתחום העבודה הפיסית; עליו גם להביא מתנות בכל חג ובכל הזדמנות. המתנות המובאות על-ידי החתן ומשפחתו הן על-פירוב דברים שהכלה זקוקה להם לקראת החתונה, כגון תכשיטי-זהב או שמלה. מדי פעם הוא מביא מתנות צנועות יותר, כגון סל מלא פירות הקיץ, צימוקים ושקדים בחורף, ממתקים ומעדנים המיועדים הן לכלה והן להוריה.

כלה 'טובה' תזכור את חמיה ואת חמותה מדי פעם, ותכבדם במתנה צנועה כלשהי. ימי האירושיין נועדו אמנם להיכרות מקרוב, אבל הם ימי ההכנות הגדולות לקראת הנישואין.

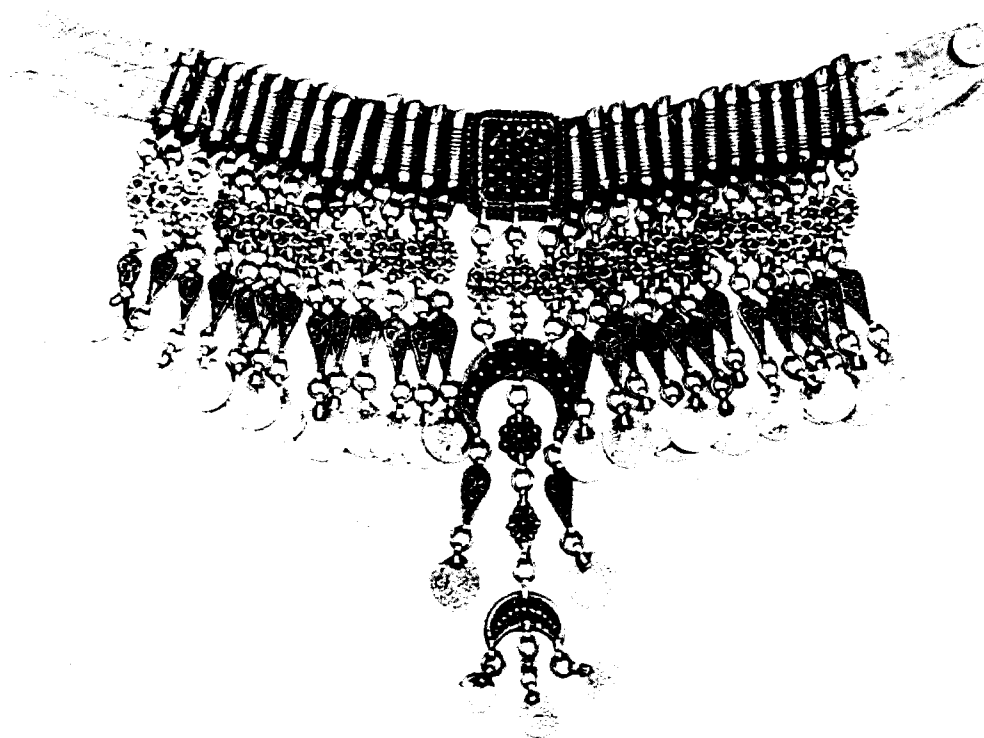
לקראת החתונה

לקראת החתונה שוקדת הכלה על עבודות התפירה והרקמה בעזרת חברותיה, כי אין לך כמעט צעירה פקיעינית שאינה יודעת לרקום. היא קונה את הבדים והחוטים מכספי המתנות, מן המוהר וממה שנותן לה החתן בחשאי 'לקניות קטנות'. מלאכת תפירת השמלות הייצוגיות 'שאותן תלבש בחתונה וסמוך לה, מוטלת על תופרת מקצועית, ואת השמלות ה'ביתיות'

מתכשיטי הכלה - צמידים ('סינאר') וטבעות ('חתאם')

'חגי'אב' (קמיע): כאן שני סוגי קמיע, מרובע ומשולש, המיועדים להגן על הכלה בפני עינאי-בישא או פגיעה בפריון. הם נכרכים על צוואר האשה ובקצותיהם תלויים מטבעות, שהרוגים ופיתוחי נחושת

'כרדאן', מתכשיטי הכלה הנכרך סביב לצוואר וכולל מטבעות זהב לרוב, טבעות, שהרוגים וקישוטים אחרים

המיועדות לשימוש יומיומי היא תופרת בעצמה או בעזרת קרובת־משפחה.²⁴ מספר השמלות הייצוגיות הוא שלוש-ארבע, וכמספר הזה שמלות 'ביתיות', אך אין הגבלה. המספר יכול להגיע גם לתריסר שמלות, וכל אחד יקנה לפי יכולתו הכלכלית. הכלה רוקמת מטפחות-ראש, שמספרן יגיע לתריסר ויותר. היא רוקמת בחוטים דקים וצבעוניים שוליים מקושטים למטפחות המשי שקנתה או שקיבלה במתנה, שכוללים ציורים ומוטיבים סימבוליים שונים. דואגים גם למזרונים ושמיות — שני מזרונים ושתי שמיות לפחות, חצי-תריסר כרים וחצי-תריסר כריות לפחות. המזרונים נתפרים מבד לכן ועוטים ציפיות צבעוניות. הם ממולאים בצמר כבשים טהור שקונה החתן, ואשר כל הקרובות נוטלות חלק ברחיצתו וניקויו. גם הכרים והכריות ממולאים בצמר (לעתים גם בצמר-גפן רך), וכמוהם שמיות, שממולאות בצמר-גפן ומכוסות בכד צבעוני מכריק מתחת לציפית השקופה. על כל המלאכה הזו מנצחת אשה בעלת מומחיות שצברה את נסיונה במשך השנים.²⁵

רוב העבודות שהכלה אינה עושה בעצמה מבוצעות בהתנדבות וללא כל תמורה על-ידי החברות, אשר בבוא המועד תגמול להן הכלה ותעזור להן, וקורה לפעמים שהיא נאלצת לשלם לרוקמות ולתופרות מקצועיות בכסף מלא.

סתוי מתאר את התקופה שבין האירושין לנישואין, מתעכב על תקופת 'ערב הנישואין' וההכנות להם, ומרחיב את הדיבור על מה שמכינה הכלה:

עתיים נמשכת התקופה שבין האירושין והנישואין זמן רב, שנה ושנתיים ושלוש — עד שהמשפחה קובצת על-יד את כל הכסף והופכת שווה-כסף למטבע עובר לסוחר לשם סילוק המוהר ורכישת המצע, הלבוש והכסות, התכשיטים והמתנות לבני משפחת הכלה, למתווכים ולמכובדים, ולכל מי שסייע לטובת הענין.

בתקופה ארוכה זו שוקדים על ההכנות מזה ומזה, מתקינים את המצע ('פְּרָאש'): שמיות וכסות ממולאות צמר וצמר-גפן, כרים ממולאים צמר, נוצה גסה או קש, חצאי תריסרים ותריסרים מכל סוג, קונים את המרבד והמחצלת, משלימים את מערכת התכשיטים למיניהם: טבעת וצמיד, רדיד ואצעדה, עדי הראש והמקשט את הפדחת מעל לשביס ונכרך מתחת לסנטר בקרס (כעין מחרוזת של מטבעות: אחת גדולה מתחת לקרס, שתיים בינוניות מעל למצח, ותשע קטנות משני צידי הפנים, רובן זהב ומיעוטן כסף, ועולות בדמים מרובים), סודר ה'ח'אָרְג'ה' — מטפחת עשויה משי, או צמר, לכן, כחול או סגוני, המכסה את הראש והעודף נסרח על הגב עד למטה מן המתניים, על-הרוכ מתנת החתן, ולסימן של אהבה ושימת-לב מיוחדת הוא קושר לה בעצם ידו את הפתילים והגדילים, (היא גומלת לו בתפירת כיס רקום לטבק, כולו משי או קטיפה, וקושרת את הפתילים לכפיית המשי שלו); ומסיימים בתפירת השמלה, שמלת הכלה, הגדושה עיטורי ריקמה רבי צבעים...²⁶

24 ראה: חדאד, פקיעין, עמ' 273-295.

25 ראה: סתוי, הכפר הערבי, עמ' 247.

26 שם, עמ' 242-248.

דָּבָקָה 'לחילוץ העצמות' בשעת ההכנות המרובות, באחד משבעת הלילות הקודמים לחתונה. בראש – החלילן עם 'מגיווח' (חליל דרוקני ארוך)

לסיכום אפשר לומר שימים אלה של תקופת האירושין נועדו למטרות אחדות: היכרות קרובה יותר בין בני הזוג ומשפחותיהם; השלמת פרעון המוהר בהדרגתיות, בלא להכביד מדי על הורי החתן; הכנת כל התכשיטים, הבגדים, המצעים והחפצים השונים; ולבסוף, הכנה נפשית לקראת החתונה.

טקסי הנישואין

ערבי ההכנות

טקסי הנישואין הם הטקסים החשובים ביותר בחיי הכפר (פרט למוזות). המסורות בדבר טקסי-שמחה שנמשכו ארבעים יום וארבעים לילה תמימים, או בדבר שבעת ימי המשתה,²⁷ אינן דברי מליצה סתם, כי טקסי השמחה אכן נמשכו בעבר שבע יממות שלמות אצל זה שידר משגת, ואצל השאר – רק שבעה לילות, והכול נהרו אליהם וכובדו בבית השמחה. ההכנות לשמחה החלו זמן רב לפני המועד, שנקבע בדרך-כלל לסוף הקיץ וראשית הסתיו, בעונות החקלאיות ה'מתות' (כספטמבר בעיקר) כשכולם חופשיים ממלאכתם. אז גם מזג-האוויר נוח ומאפשר עריכת הטקסים בחוץ, מחוסר מקומות רחבי-ידיים שיקלטו את כל החוגגים.²⁸

27 ראה, למשל: מגילת אסתר א.

28 לעניין זה בהרחבה ראה חדאד, פקיעין, עמ' 265 ואילך.

הכלה מובלת מבית הוריה לבית קרובים, בו תבלה את הלילה הקודם לליל החתונה

המשפחה ש'השמחה מתדפקת על דלתה', כדברי הפתגם העממי. מצווה להשלים עם אויביה מאתמול-שלשום ולהתפייס איתם ביוזמתה היא, כדי שיטלו חלק בשמחה, שכן 'מצווה לשמח חתנים'.²⁹

שבוע או יותר לפני יום החתונה הולכים הורי החתן מבית לבית בכפר, על-מנת להזמין את כל תושביו לבוא לשמחתם, ודואגים לשגר 'שליחים-מזמינים' לקרוביהם, חבריהם ומכריהם הנמצאים בכפרים אחרים.

שבעת הלילות הקודמים לחתונה הם קודש ל'שמחה'; הגברים והנשים מתכנסים בבית הורי החתן, וקרובי הכלה בבית הוריה. הגברים עוסקים בשירה, ריקודים ו'דַבְקוֹת',³⁰ מגלגלים סיגריות מטבק מקומי חתוך, כדי שיהיה מלאי מספיק לכבד את האורחים בבוא העת, קולים קפה, טוחנים את אשר קלו ומשוחחים על הא ועל דא. הנשים מסתגרות בתוככי הבית ועוסקות ב'פְתָלִי' (פיתול, סיבוב), כדי להכין 'שְׁעָרִיָּה'³¹ — איטריות מקומיות שהן מרכיב

29 השווה: פרקי אבות א.

30 ראה חדאד, פקיעין, עמ' 124-135, 307-314.

31 שְׁעָרִיָּה — מלשון שְׁעִיר — שעורים, או מלשון שְׁעָךְ — שיער, בגלל דמיון הצורה שביניהם (ואולי מלשון שְׁעָאָר — טקסים, בגלל הטקסיות שבדבר?).

חשוב בתבשילי החתונה. הן לשות בצק מקמח חיטים, מחמיצות את הבצק, חותכות אותו לחתיכות, מגלגלות את החתיכות ומסוככות אותן בידיים עד שהן נעשות דקות כחוטים, ואז חותכות אותן בשתי אצבעות לחתיכות קטנות דמויות שעורים.

ליל החינה' ואווירת השמחה

השמחה וה'פתל' נמשכים עד לסוף השבוע, ואז, לילה או שניים לפני ליל החתונה, חל 'ליל החינה'.³² את אבקת החינה משרים בתמיסה של תה ומעט מלח כמשך לילה שלם או מבוקר עד ערב. עם השקיעה, ולעתים מאוחר יותר, יוצאים קרובי החתן לאור לפידים, בשירה ובריקודים לבית הכלה, ובידיהם נושאים מגש או מגשים אחדים עמוסים בחינה ובנרות דולקים.³³ קרובי הכלה מקבלים את פניהם בשירי-ברכה, הבנות מצטופפות סביב הכלה, בתוך מרקדות בנות אחדות לקול הלמות תופים ומחיאות-כפיים קצובות בנושאן את מגשי החינה על ראשיהן. לקראת סוף הטקס מחלקים את החינה לכל הנוכחים, ותחילה לכלה. הכלה והבנות צובעות את כפות ידיהן (ואף את רגליהן) ועוטפות אותן בפיסת בד או מטפחת, כדי שהחינה שנמרחת עליהן לא תיפול עד הבוקר. בשל כך פטורות הבנות מכל עבודה באותו לילה.

גם אצל החתן נערך טקס חינה כזה. בשוכ הכבודה לביתו, שרים לו הצעירים ורוקדים, ומורחים חינה על ידיהם ורגליהם, וכן עושה החתן.

החינה, שלה גוונים בהירים וכהים אחדים של אודם, נועדה לקישוט בתקופה בה מוצרי קוסמטיקה חדשים לא היו עדיין בנמצא. הזקנות סבורות שהחינה טובה לגוף ומביאה בריאות ומזל טוב.

על-פירוב נחפזים כל 'מורחי החינה' השכם בבוקר לרחוץ את ידיהם ורגליהם וממהרים לעזור להורי החתן או הכלה בהכנות הקדחתניות לקראת הטקס שיערך באותו ערב. אווירת השמחה מורגשת היטב בכפר. צמדי שליחים סובבים מבית לבית ומזמינים את האנשים להזמנת כלה', או לחגיגת הערב בבית הורי החתן או בסמוך לו, והנערות מזמינות אל בית הורי הכלה או סתם אצל הכלה, שהרי ברוב המקרים היא אינה נשאת בבית הוריה. בבית הורי החתן שוררת תכונה רבה; זקנים מגלגלים מלאי נוסף של סיגריות, קולים קפה, כותשים ומרתיחים קפה מר ומהביל, טועמים ומשפרים, מוסיפים קפה או מים, מרתיחים שוב, וחוזר חלילה.

קצב הכפר או מישהו מנוסה בכך, שוחט עם שחר את הכבשים והעוזים שהובאו מן הدير (אחרי שנקנו ממגדלי הצאן), מבחרם לבתרים גדולים, ממיין את הבשר על-פי הייעוד (לתבשילים השונים) ומוסר בידי הנשים.

הנשים חותכות וממיינות שוב, ברוב המקרים הן נעזרות בגברים אחדים המתמחים במלאכת המטבח ומסייעים על-ידן בהכנות לסעודה. נשים אחדות מכינות את ה'בוךגול' (גריסי-חיטה שהורתחה עד שתפחה ואחר-כך יובשה, נגרסה ומוינה לפי גודל הגריסים)

32 החינה היא מין שרף או פוך אדום, המופק מעלי צמח החינה, אשר פרחיו הם אשכולות לבנים. מוצאו מהודו וגדל באזורים טרופיים (על-פי המילון הערבי-ערבי 'אל-מונג'ד', ביירות 1969, עמ' 157).

33 ראה: סתוי, הכפר הערבי, עמ' 252.

מטפחת מקושטת עשייה משי לבן
עם שוליים רקומים חוטים דקים,
מלאכת-מחשבת מעשה-ידי הכלה

המיועד ל'כופה' (תבשיל של ברוךגול ובשר כתוש) ומנפות אותו, מנקות אורז, מוציאות את התוכן מן הקישואים כהכנה למילויים, רוחצות עלי-גפן ושאר מלאכות-מטבח.

מדי פעם קם מישוהו ומכבד את הנוכחים בסיגריות, קפה ומיני מתיקה. שכנים וחברים שאין להם מה לעשות משיאים עצה, משוחחים ומספרים סיפורים. אנשים אחדים יוצאים לרחבה שבה תיערך 'החגיגה הלילית', מנקים אותה ומסירים ממנה את המכשולים, מכינים מדורות שתובערה, במידת הצורך, מסדרים כסאות נמוכים (שרפרפים) לשיבת הזקנים, שואלים כמעט מכל בית בכפר כסאות נוספים ועששיות לבית הורי החתן או הכלה. אווירת השמחה המורגשת היטב, מושכת אורחים. האורחים המקומיים מקדימים לבוא, ואט-אט מתחילים להגיע גם אורחים מבחוץ, ובשעות אחר-צהריים המקום הומה כמרקחה. האורחים מביאים את מתנותיהם בידיהם כאשר ידבם לבם, קרובים מביאים כבשים או עזים לשחיטה, שקי אורז או סוכר או גרעיני-קפה, אחרים מסתפקים בכמויות קטנות יותר מן המוצרים הנצרכים בחתונה.

כאמור, המתנות הן בכחינת חרב וכל אחד מקפיד לזכור מה הביאו לו אורחיו, כדי שבבוא היום יחזיר להם ויפרע את חובו. המתנות נועדו להדגיש את האחווה והדאגה המשותפת, בבחינת 'כל הכפר ערבים זה לזה', וכן לסייע לזוג הצעיר מבחינה כלכלית, שכן הוא מכלכל את כל הבאים במשך יממה שלמה לפחות, ואין הדבר קל כל עיקר.

הזמנת הכלה וליל-החתונה

רבים עורכים ארוחת-ערב מוקדמת למוזמנים. אחרי הארוחה יוצאים כולם בשירה לבית הורי הכלה,³⁴ שם מתקבלים בכיבוד קל (קפה מר וממתקים) ומלווים את הכלה לבית קרובים או ידידים שהזמינוה מבעוד מועד, ובו תבלה את הלילה. שם תשאר עד שתוכל לבית-חתונה, משום שחוק בל יעבור הוא שאין הכלה נשארת בלילה הקודם ליום נישואיה בבית הוריה. הכלה נשארת בבית שאליו הוזמנה, הנערות רוקדות ושרות אצלה, לעתים רוקדות גם ריקודי 'דִּבְקָה' ולא רק ריקודים נשיים,³⁵ לקול חליל שבו מחלל אחד הצעירים (רועה בדרך-כלל) שהוזמן במיוחד הנה. האנשים שהביאו את הכלה חוזרים ישר לרחבת הטקס. בינתיים אמורים

34 ראה: ס' אוסטר, 'מברכות החתונה בשפה הערבית בקרב יהודי אורפה וחלב', מחקרי המרכז לחקר הפולקלור, ג (תשל"ג), עמ' טו-לא.

35 מ' חדאד, 'ריקודי העם בגליל', ריקוד אתני בישראל, 3 (1979), עמ' 7-10.

החרון מברך את האורחים ומברר אותם בדברי חידוד, פולמוס וקילוסין מאולתרים לכאורה

החרוזים שינצחו על השמחה להיות כבר במקום. הם עומדים, פותחים בכמה שירי 'עֲתָאָא',³⁶ ומזמינים את הקהל להצטרף אל שורת מוחאי הכפיים. אחד אחד קמים אלה ממקומותיהם, מסתדרים בשורה ומתחילים להוות מקהלה העונה בפזמון חוזר אחרי שני החרוזים, שעברו בינתיים מ'שירי הפתיחה' לסוג אחר של שירה עממית הידועה כ'חונְדָאָ' (שירי גמלים במוצאם), ומלווים את השירה במחיאות-כפיים קצובות, וזזים-מתקדמים אט-אט ימינה, בניגוד למהלך מחוגי השעון ('פִּתְגִ'ה').³⁷ החרוזים מאלתרים, לכאורה בו במקום, וממציאים כיד הדמיון הטובה עליהם. לאמיתו של דבר, העוקב אחרי צמד חרוזים מסוים בחתונות רצופות אחדות, מגלה כי הם חוזרים פחות או יותר על עצמם בכל חתונה וחתונה: המבנים, המסגרות והתבניות הם דפוסים קלאסיים. התכנים דומים וכוללים שבח והלל לחתן, למשפחתו ולנוכחים, או התמודדות שירית חריפה, תוך כדי התפארות עצמית וגינוי היריב, או התפלמסות שירית על אודות צמדי נושאים נצחיים, כגון ספרא וסייפא (או תורה וגבורה), נדיבות וקמצנות, פחד וגבורה וכו', כשכל חרוזן מאמץ לו חלק של הצמד, ומנסה להרכיח את עליונותו ואת נחיתות היריב. קורה שהחרון מגבב תלי-

36 ראה: A. Shiloah, 'A Group of Arabic Wedding, Songs from the Village of Deyr-Al-Asad', *Folklore Research Center Studies*, IV (1974), pp. 267-296

37 ראה חדאד (לעיל, הערה 35).

תלים של מלל נבוב וחסר כל משמעות, ורק החרוז מתיישב לו בסוף. הקהל אינו שם לב לכך כלל וכלל, בהיותו נתון כשיא התלהבותו; אולם ברגע שסוטה החרוזן ולו כמלוא הנימה מן החרוז או הקצב, כולם מגנים אותו בפניו, ויותר לא יזכה להיות מוזמן לכפר שנית. לפעמים מעיוות נשים אחדות מקרובות החתן לרקוד ולחולל לפני השורה ביחד עם גבר או יותר המשמשים כ'קוצבים' המסייעים למצטרפים חדשים להשתלב בקצב; ועל-פי-רוב צעירים אחדים מרקדים, כשהם מחופשים בתחפושות נשיות, או מציגים אפילו הצגות היתוליות, מתחפשים לצוענים וכושים (מורחים את הפנים בפיח שחור) או לבעלי-חיים המושכים בעול ובמחרשה, וכל מטרתם לעורר גלי-צחוק ולהרבות שמחה. בשולי הרחבה יושבים הזקנים והמוזמנים שנפשם לא חשקה בריקוד ונהגים ממראה עיניהם. זקן אחד מבעיר את המדורה, מטפל בקומקומי הקפה השפותים עליה ומכבד, מעת לעת ובלגימות קטנות, את קהל הנוכחים.

בשעה מאוחרת, כשהחרוזים הראו כבר סימני עייפות וסיימו את מלאכתם, מתאספים צעירים אחדים כמעגל, ובתווך — מחלל, והם פותחים בריקודי דְּבָקָה סוערת. צעירים נוספים מצטרפים, המעגל הולך ומתרחב, ויש שנערכים מעגלי דבקה אחדים. רוב הקהל מתפור, ואת האורחים מזמינים ללון בבתים. הצעירים והחברים מחזירים את החתן בשירה לבית הוריו, שם סועדים את ליבם ב'פּוֹבָה' שהוכנה במיוחד כארוחת-ערב מאוחרת. ה'שושבין' מזמין את החתן ללון אצלו, והקרובים נשארים בבית הורי החתן שממשיך לרחוש פעילות קדחתנית עד אור הבוקר. כי במשך כל אותו לילה יושבים ומכינים את הארוחות והתבשילים של יום המחר. רוב הנוכחים חוטפים תנומה קלה ביותר בלבד, ובמשך הלילה זוכים למין 'התגלות' והתרוממות-נפש; שרים ועורכים ריקודי דבקה שונים, כדי לגרוש את הנמנום ולחלץ את העצמות.

ה'יִאֲפָּה' וְה'טוֹפָה'

בבוקר יוצאים 'שליחים' ומזמינים את הקרובים והשכנים, את האורחים ואת מארחיהם לארוחת-בוקר, שאחריה מתלהטת שוב השמחה. החתן מובל בשירה וריקודים לבית ה'שושבין' או לבית מישהו אחר שהזמין אותו, ולשם נוהרים כולם. החרוזים שרים והקהל עונה אחריהם, עד לשעת ה'יִאֲפָּה'.

טקס ה'יִאֲפָּה' נערך בניצוחם של צעירי הכפר, אשר דוחקים את רגלי החרוזים. הם מקיפים את החתן היושב על כיסא באמצע, נתון לרשותו הבלעדית של גֵּלֵב הכפר המספר אותו ומגלחו, וכולם שרים מסביב, מוחאים כפיים ורוקדים, כשהם נושאים את בגדי החתן מקופלים ועטופים במטפחת רקומה ומקושטת בפרחים. הם מנסים להאריך את הטקס ככל האפשר; מנגבים את הסבון מעל פני החתן, והגלב נאלץ לסבן שוב ושוב.

הטקס נמשך ונמשך, ושרים בו שירים מיוחדים בעלי קצב מיוחד. המפורסם בהם הוא השיר 'בְּנָא' לְהֵנָּא' (משמעות השם: בהנאה, בתענוגות), שהסברים רבים נרקמו סביבו. מפי יותר מחרוזן אחד שמעתי כי מוצאו של השיר בדווי: אשה כדוויית, שבעלה נרצח בהיותה הרה, נדרה שאם תלד בן ותשיא אותו, תשיר ותרקוד יחפה וחשופת ראש. ואכן היא ילדה בן, שכאשר גדל — נקם את דם אביו, וביום נישואיו יצאה אימו יחפה וחשופת ראש לרקוד ולשיר שיר זה. השיר כולל שכח לחתן, ליפי תארו ולגבורתו, ובקשה לשאול את חרבו (סמל

אירוטי?) שהובאה במיוחד מתימן, מולדתן של החרכות. החתן מסרב להשאילה, כי השואל מבקש אותה ליום הקרב, וביום זה לא יותר עליה. להלן תרגומו של השיר:

בהנאה, הוי אם ההנאה, הוי, מדבריות
בהנאה, הוי אם ההנאה, הוי מדבריות
עיני נטתה לצוואר הלבן
עיני נטתה לחתן תחילה
אמרתי לו: חתן בן-טובים
השאלני נא חרכך ליום קרב,
אמר לי: חרכי תלוני ולא אשאלנה
כי הובאה מארצות תימן...³⁸

שיר טיפוסי נוסף כולל פנייה לגלב לספר את החתן בתער של זהב ולהתמהמה עד שכל הקרובים יגיעו ויטלו חלק בשמחה. שיר אחר, הכולל סמלים אירוטיים בולטים, פונה לחתן, המכונה 'מקל זהב', שיקום ויעלה על הסוסה הממתינה, אשר אוכפה מכסף וארכובותיו מזהב.

כאשר מסתיים טקס התספורת והתגלחת ממשיכים הנוכחים לרקוד דבקה. בינתיים השובבין ושניים-שלושה צעירים לוקחים את החתן לחדר סמוך, שם רוחצים אותו למשעי, מלבישים אותו בחליפה שהוכנה במיוחד למאורע, נותנים בידו חרב (או מקל) שבראשה זר פרחים ומחזירים אותו בשירה. הנוכחים מקבלים את פניהם; גברים אחדים מקיפים את החתן ופונים אליו בקריאות שאינן ככל השירה, מבחינת הקצב או המיקצב, ובהן מעודדים אותו ומחזקים את ליבו ומסיימים כל קריאה בהגה 'הי', והקהל עונה בקולי-קולות. הכוונה היא כנראה לסלק כל חשש או פחד מליבו של החתן, או לסלק את כוחות האופל האורכים לו, מחשש שיקשרו את אונו הגברי.³⁹ כל אותה עת עורכות הנערות שמחה, שירה וריקודים אצל הכלה.

כשהטקס נגמר מוזמנים כולם לארוחת-צהריים אשר בעקבותיה תיערך ה'טופה', שהיא תהלוכה ברחובות הכפר ובסמטאותיו. החתן רוכב על-גבי סוס מקושט, כשלפניו האנשים מחוללים (הריקוד הוא בעיקר 'סחג'ה'⁴⁰) ושרים, והחרוזים מנצחים על המאורע. לפני כל בית ובית הם עוצרים, החרוזים שרים ומשבחים את בעל-הבית הסמוך, וזה מגיש כיבוד קל לכל הנוכחים ומעלה תרומתו (הכספית בדרך-כלל) לחתן, וזוכה לשבחים ותהילות. אם המסע נגמר בשעה מוקדמת יחסית, פונים כולם, לרבות הנשים, ל'מיך'אן' — שדה-מירון לסוסים. תוך כדי עריכת מירון רכיבה תחרותי בסוסיהם המקושטים, מבצעים הרוכבים תרגילים אקרובאטיים נועזים הכוללים קפיצות על-גבי הסוס, ירידה מן הסוס ועלייה עליו תוך כדי דהירה, מעבר משוכות ומכשולים שונים וקליעה למטרה על-ידי הטלת חנית או כידון.

38 ראה חראד, פקיעין, עמ' 124-139, 191-193.

39 ראה פריחה, חצ'ארה, עמ' 169.

40 'מחיות כפיים קצובות', והשוה חראד (לעיל, הערה 35).

טופדה: למחרת ליל החתונה החתן מובל בתהלוכה על-גבי סוס מבית לבית בכפר כולו, מלווה בסחגיה (מחזיאות-כפיים קצובות של גברים)

הכלה מובלת לטקס החתונה הדתי, מלווה בשני גברים מקרובי משפחה, לקול יריות-שמחה

טקס נישואים נוצרי: הנישאים, השושבינים והכומר בראש, מקיפים שלוש פעמים את אולם הכנסייה, תוך שירת מזמורי התפילה

הטקסים הדתיים

כל מה שנאמר עד כה תקף, כפי שצויין לעיל, לגבי כל חתונות 'השמחה' של כל העדות בפקיעין – דרוזים כנוצרים, מוסלמים כיהודים. אולם מכאן ואילך שונים במקצת פני הדברים. בחתונה חילונית דרוזית מוחזר החתן לביתו והנכבדים יוצאים לבית שבו שוהה הכלה. הם לוקחים אותה בתהלוכה חגיגית לבית הוריה, בו היא נפרדת מהם לאחר שזוכה לקבל את מתנותיהם ומתנות קרוביה וידידותיה. משם יוצאת הכבודה לבית החתן. אצל הנוצרים נלקח החתן לבית הוריו להיפרד מהם, כאילו הוא עוזב אותם לעולם, ואחר-כך הוא מובל לכנסייה וממתין שם בחצר עם כמה חברים. באותה עת לוקחים אנשים את הכלה מן הבית שבו שהתה לבית הוריה, כדי שתפרד מהם ותקבל את ברכתם ואת מתנותיהם, ומביאים גם אותה לכנסייה. הזוג מוכנס יחד לתוך הכנסייה, שם נערך הטקס הדתי, אך לא לפני שהכומר שואל ביחידות הן את החתן והן את הכלה אם הם מסכימים לשידוך.⁴¹ במהלך שעת הטקס, וכקמיע נגד עין הרע ומחשש שמישהו יעשה דבר העלול ל'קשור' את אונו המיני של החתן או את פריונה של הכלה, נוהגים להטמין מטבע בנעלו של החתן או 'לתפור' בחוט ומחט, בין חליפתו של החתן לבין שמלתה של הכלה כשהחוט ללא 'קשור' בקצהו. אחרי הטקס מובל הזוג בשירה וריקודי 'סַסְג'ה' לביתו או לבית הורי החתן.

אצל המוסלמים נערך ה'עֶקֶךְ' בצורה צנועה, על-פירוב עוד ביום האירושין, ולכן דומה הטקס הנהוג אצלם לזה הנהוג אצל הדרוזים, וליתר דיוק — הטקס הדרוזי זהה כמעט לזה המוסלמי.

הטקס אצל היהודים לא היה שונה במאומה במישור החילוני מן הטקס אצל האחרים.⁴² כאשר הולכים להוציא את הכלה מבית הוריה אל בית חתנה או לכנסייה, היא שואלת ובודקת אם כל קרוביה נמצאים, ובפרט דודיה (משני הצדדים); אם מישו חסר, משהים את יציאתה עד שיובא, ואם הוא 'כועס' — מפייסים אותו, וזאת על-מנת שתקבל את הסכמתם וברכתם לנישואין קבל עם ועדה, שהרי 'בן דודה מורידה מעל גבי הסוס', כדברי הפתגם, ולו זכות-קדימה לשאתה לאשה.

ברגע האחרון ממש, כטרם תלקח הכלה מבית הוריה, נערכות תחרויות פיסיות ומעין 'מבחני כלה'. ליתר דיוק — הפגנת כוח פיסית של קרובי החתן המתמודדים עם קרובי הכלה, אשר מגמתה כנראה להוכיח שהם חזקים דיים להגן על הכלה.⁴³ המבחן השכיח ביותר הוא לבקש אותם להרים משקולת כלשהי, ואם לא יימצא ביניהם מי שיכול להרים אותה, חייבים הורי החתן לשלשל סכום-כסף כלשהו להורי הכלה. כסף זה מוחזר על-פירוב כמתנה לכלה, אולם לעתים קונים בו משקאות ודברי-מתיקה לצעירים.

בדרך אל בית החתן (או בית הוריו, שהרי בדרך-כלל הוא ממשיך לחיות איתם גם אחרי הנישואין) נוהגים לפזר על הזוג מטבעות-כסף (סימן לעושר), או אורז (סמל הפריין והעושר), או מלח (כסגולה נגד עין הרע).

בהגיעם לביתה החדש מתקבלת הכלה בעיסת הבצק מקושטת בפרחים ומטבעות (סימן לאושר ועושר), שהכינה רווקה בתולה (רווקה כזו מקובלת כפוריה מאוד). את הבצק מדניקה הכלה במכה אחת על משקוף ביתה החדש. אם הבצק נופל ואינו נדבק, סימן הוא לאסון ופורענות. שכן הבצק מסמל את השפע, את הפוריות ואת מאמר הפסוק 'ודבק באשתו והיו לבשר אחד'.⁴⁴ הכלה נכנסת ואחריה נכנס החתן. מייד הוא מסיר את ההינומה מעל פניה (אצל המוסלמים והדרוזים בעיקר) ויוצא שוב אל הקהל. הסרת ההינומה מוצאה כנראה במנהג קדום הקשור לכך שרגע זה היה הפעם הראשונה שמותר לחתן לראות את כלתו, או אולי בא הדבר לוודא שלא רומה ולא הוליכו אותו שולל, וכי זוהי אכן כלתו האמיתית.⁴⁵ החתן עומד בשורה אחת עם קרוביו הגברים משני הצדדים (שלו ושל כלתו), והאנשים מברכים אותם ומחככים במשקה קר או בקפה ובממתקים. גם הנשים מתכבדות כפנים, אצל הכלה. אחר-כך כולם מתפזרים לבתיהם, וכדברי הפתגם: 'אַל-עַרְיֵס אַחִיד אַל-עַרוֹס, נְאֻל-נְאֻס בְּנוֹתָ מְתִיל אֶל תְּיוֹס' [החתן לקח את הכלה, והאנשים חזרו לבתיהם כתיישים].

בערב עורך החתן סעודה לקרוביו ולחבריו הקרובים ביותר. סעודה זו, שהחתן בעצמו

41 מספרים שבאחד מכפרי הגליל המערבי, בשלהי ימי המנדט, אמרה הכלה לכומר שאיננה מסכימה לשידוך; הוא ביטל את הטקס ממש בכנסייה והשיא את הכלה לאהובה, בחיר-ליבה.

42 ראה אלפר (לעיל, הערה 12), 'בעקבות הספר' (נספח בסוף הספר ובו חלק מיומנו של נער יהודי מפקיעין).

43 השווה: ד' נוי, 'חידות בסעודת חתונה', מחניים, פג (תשכ"ג), עמ' 64-71.

44 בראשית ב כד.

45 אם כך הוא הדבר, אפשר להניח כי שורשי המנהג הם בנישואי יעקב ללאה שניתנה לו במקום רחל אחותה (בראשית כט).

קורא אליה את המוזמנים, נקראת 'פת האושר', מתוך תקווה שתהיה פתח וראשית לחיים מאושרים.⁴⁶
תם טקס החתונה, אך לא נשלם.

לאחר החתונה

למחרת היום

למחרת היום, השכם בבוקר, מתאספות הנשים הקרובות כדי לוודא את תוצאות הלילה הזה; האם הצליח החתן בכיצוע משימתו, או שמא נתגלה כחדל-אישים? האם היתה הכלה בתולה או לא? אוי לה לכלה שאינה בתולה. החתן היה מעיר את הוריו בלילה ומספר להם על חרפה הגדולה, ואלה היו פונים להורי הכלה ומנסים ליישב את הבעייה על-ידי חזרת המוהר או גירושין, או בירור זהות הפושע שחילל את כבוד בתם. מקרים כגון אלה מסתיימים בגירושין, שהרי הורי הכלה הם האחראים לשמירה על כבודה בטרם תינשא, ואם נפגע כבוד זה, דינה — מוות. הרצח לא היה מבושש לבוא, כדי לטהר את כבוד המשפחה, להסיר את הכתם ולשטוף את החרפה. אולם בדרך-כלל כל הכלות הינן בתולות. הן דואגות להבליט זאת על-ידי מטפחת (או סדין) שהוכתמה בדם הבתולין, שאותה הן מראות לנשים ושומרות אצלן עד יומן האחרון.⁴⁷

פעם, כנראה, היו עורכים את 'טקס' הסרת הבתולין בשעות היום, כשהקהל היה ממתין בחוץ, ואז היו מכריזים על הבתולין קבל עם ועדה. היו נוהגים לבתק את קרום הבתולין כאצבע. שריד למנהג זה מצוי בפתגם העממי האומר 'אצבעו של אַבְרָאָהָר [שנפגעה] מנעה ממנו לשאתה לאשה'.⁴⁸

אם הכל עבר בשלום וללא בעיות מיוחדות, ביום השני או השלישי של החתונה מעבירות הנשים את כל שהכינה הכלה (מזרונים, כריות, שמיכות וכו') מבית הוריה לבית חתנה, בתהלוכה חגיגית מלווה בשירה.

בחזרה להורים

במלאת שבוע לחתונה, עורכים 'רְדֵת רְגֵל' (מילולית: החזרת רגל), כלומר 'מרגילים' את רגלי הכלה לשוב לבית הוריה, לאחר שנמנעה מלדרוס על מיפתן ביתם במשך שבוע שלם. ל'החזרה' זו מוזמנים כל הקרובים והחברים. ההורים של הכלה עורכים סעודה חגיגית לכבוד כולם (הוצאותיה בדרך-כלל על החתן), שרים ורוקדים (אצל הנוצרים — אחרי השתתפות בתפילת הודייה בכנסייה).

החל ממחרת החתונה נוהרים כמעט כל תושבי הכפר לבית הזוג הצעיר לברכו ולהגיש לו את מתנותיהם (הכספיות על-פירוב) — אותם 'חובות' שהחתן יחזירם בבוא המועד.

46 בחתונה הדרוזית הדתית אין שום גילויי שמחה, והיא מצטמצמת לארוחות הנערכות לכבוד המוזמנים ובהעברת הכלה לבית חתנה בשקט ובאיפוק.

47 ראה: א"א צאלח, אַל-אַבְרָאָהָר אַל-שַׁעֲבִי (הספרות העממית), קהיר 1979, עמ' 246.

48 בערבית: 'אוֹצֵבַע אַבְרָאָהָר מְנַעְתּוּ מִן אַל-גִּ'וּאָד'.

ירח-הדבש אינו מושג נפוץ ושכיח בכפר ואורכו תלוי בעונה החקלאית וכאופי עבודתו של החתן. בדרך-כלל זוכה הזוג בימים אחדים לשם מנוחה ולשם קבלת פני המברכים. אבל לעתים כבר ממחרת החתונה יוצא החתן לעבודתו.

לאט-לאט משתלבת האשה בבית בעלה, וליתר דיוק בבית הוריו (אם ממשך הזוג לגור אצלם), ומנסה למצוא לשון משותפת עם חמותה; עוזרת על-ידיה ולומדת ממנה את הליכות ביתה. לא תמיד מוצאות הכלה והחמות לשון משותפת. המריבות מתגלעות, והזוג נאלץ לעזוב את בית הורי הבעל ולחפש לו בית משלו.

הגירושין

פקיעין לא ידעה מקרי גירושין רבים. בין היהודים מסופר על מקרה אחד של גירושין.⁴⁹ אצל המוסלמים והדרוזים אין הגירושין תהליך מסובך, ואף-על-פי-כן מקרי הגירושין נדירים הם. כשהאשה מגורשת על לא עוול בכפה, היא זוכה לקבל את מלוא המוהר שלה, הן המיידים והן הדחוי, ומותר לה לקחת ככל שתרצה מרכוש בעלה. אם היא מגורשת בעוון זנות, היא עוזבת את בית בעלה בידים ריקות, ומותר לו לקחת ממנה את כל עדייה ותכשיטיה ואפילו את בגדיה שעל גופה. במקרים אחרים פוסקים בדרך-כלל בתי-הדין השְׁרָעִים (הדתיים, המטפלים בדיני אישות) בדבר חלוקת הרכוש המשותף.

רוב הנוצרים בפקיעין הם יוונים-אורתודוכסים ומיעוטם קאתולים. אצל הקאתולים, כידוע, אין גירושין כלל וכלל. אצל האורתודוכסים מותרים הגירושין בתנאים מסוימים והם:

(א) אם האשה נתגלתה כחשוכת ילדים; (ב) אם באו עדים מהימנים והעידו שזנתה; (ג) אם סבלה ממחלה ממארת.

הגירושין במקרה הראשון תלויים בהסכמת האשה, והרכוש מחולק על-פי פסיקה של בתי-הדין הכנסייתיים, המתחשב גם בעתידה של האשה המגורשת ודואג להבטיח לה מקור-מחיה ופרנסה. כך גם במקרה השלישי; אולם במקרה השני היא מגורשת ללא כל רכוש. זוג דרוזי שהתגרש אסור לו להתראות או להימצא יחד באותו מקום, במשך שאר ימי חייהם. כבר מוסלמי שגירש את אשתו יכול לשאתה מחדש, רק אחרי שנישאה למישהו אחר וגורשה על-ידו, וזאת כדי לעורר את רגשותיו ואת קנאתו של הבעל וכדי שיחשוב יותר מפעם לפני שיגרש את אשתו.

נוצרי המתגרש אינו מקיים כל קשר נוסף עם אשתו לשעבר, אם גירשה בשל זנות. אך אם הסיבה היא אחרת, אין שום מניעה שיתראה איתה בנוכחות אחרים, אך אסור לו לשאת אשה אחרת בטקס דתי, אלא כעבור שבע שנים לפחות. בגלל הקשיים בגירושין, נוהגים חשוכי ילדים 'להפקיר' או 'לנטוש' את נשותיהם ולנתק כל קשר איתן, או לשאת להם נשים אחרות בנישואין אזרחיים, ללא כל טקס דתי.

נראה אפוא כי הקשיים והמכשולים הנערמים בדרכו של האומר לגרש את אשתו מעוגנים ברצון העז לשמור על שלום המשפחה ועל שלמותה.

49 ראה אלפר (לעיל, הערה 12), עמ' 70. במקרה זה הטענה היתה שהחתן נתגלה כ'חדל אישים' עוד מן הלילה הראשון, והכלה ויתרה על הכול, למען תזכה בחירותה. בסופו של דבר זכתה בגט ונישאה לאחר.